

آموزش اخلاق فناوری مبتنی بر آموزه‌های رضوی

در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی

نویسندگان: رحیم مرادی (ایران)^۱، دکتر اسماعیل زارعی زوارکی (ایران)^۲

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۵/۱۴

دریافت: ۱۳۹۶/۰۱/۲۲

چکیده

یکی از حوزه‌های پرکاربرد اخلاق، اخلاق در محیط‌های مبتنی بر فناوری یا اخلاق فناوری اطلاعات است، که در سال‌های اخیر با ظهور شبکه‌های اجتماعی مجازی به یک ضرورت تبدیل شده است. این پژوهش بر آن است با بهره‌گیری از آموزه‌های رضوی، اخلاق فناوری را در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی فراگیرسازی کند؛ خصوصاً این‌که دقت در سیره زندگی اهل بیت علیهم‌السلام و تأسی به شیوه رفتاری و سبک زندگی ایشان - به‌ویژه سیره امام رضا علیه‌السلام - می‌تواند انسان را در رسیدن به الگوی مطلوب اخلاقی و اتخاذ روش صحیح زندگی و نیز رسیدن به حیات آرمانی رهنمون سازد. روش این پژوهش از نوع کاربردی است، که در آن کوشش شد ابتدا مطالب به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شود، و با روش توصیفی - تحلیلی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد؛ سپس با استخراج اسناد، احادیث و روایات مورد نظر کار طبقه‌بندی آن‌ها در پژوهش انجام شده، و مطالب با مراجعه به منابعی مانند پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها و کتاب‌های معتبر استخراج شده و به توصیف مطالب مرتبط با عنوان تحقیق پرداخته،

۱- دانشجوی دکتری گروه تکنولوژی آموزشی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی،

دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران، rahimnor08@gmail.com

۲- دانشیار گروه تکنولوژی آموزشی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، ezaraii@yahoo.com

و پس از آن آموزه‌های اخلاق فناوری مبتنی بر سیره رضوی در بستر شبکه‌های اجتماعی استخراج شده است. در این پژوهش تأکید بر مهم‌ترین ابعاد اخلاق فناوری است، که سعی شده از آموزه‌های اخلاقی رضوی برای آموزش این ابعاد در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده شود. یافته‌ها نشان داد که مهم‌ترین ابعاد اخلاق فناوری، آداب معاشرت و حریم خصوصی است، که با تکیه بر آموزه‌های اخلاقی رضوی در شبکه‌های اجتماعی مجازی- و در سطحی کلان‌تر- در محیط‌های مبتنی بر فناوری، می‌توان از رفتارهای ضد اخلاقی در این محیط‌ها با تکیه بر این ابعاد کاست؛ و در عین حال از قابلیت‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی در این زمینه بهره‌مند شد.

واژگان کلیدی: آموزه‌های رضوی، اخلاق فناوری، شبکه‌های اجتماعی مجازی

مقدمه

یکی از مهم‌ترین مباحثی که امروزه در علوم انسانی مطرح می‌شود، مباحث اخلاقی است.

در مبانی دینی، اخلاق- به صورت عام- به عنوان رسالت پیامبران اشاره شده است؛ همان‌طور که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده‌اند:

من برای به کمال رساندن مکارم اخلاقی برانگیخته شده‌ام.^۱

هم‌چنین امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرمایند:

اگر امیدی به بهشت و ثواب و بیمی از دوزخ و عقاب نداشته باشیم، باز هم

شایسته است در پی کسب مکارم اخلاق باشیم؛ چون راهنمای نجاتند.^۲

۱- قمی، ۱۳۷۳.

۲- محدث نوری، ۱۴۰۸.

به طور کلی، در آیات قرآن کریم بهترین اعمال «حسن خلق» معرفی شده، و نیز در جای دیگر، مهم‌ترین اصول اخلاقی بیان شده است.^۱
در دعای مکارم اخلاق نیز آمده است:

«وَهَبْ لِي مَعَالِيَ الْأَخْلَاقِ»^۲ خداوند! به من اخلاق بلندمرتبه عطا کن.
از سوی دیگر، یکی از حوزه‌های پرکاربرد اخلاق^۳، اخلاق در محیط‌های مبتنی بر فناوری^۴ یا اخلاق فناوری اطلاعات^۵ است، که در سال‌های اخیر با ظهور شبکه‌های اجتماعی مجازی^۶ به یک ضرورت تبدیل شده است.
بر این اساس، یکی از پرکاربردترین فناوری‌هایی که با زندگی بسیاری از مردم جهان ممزوج شده است، فناوری‌های نوین ارتباطات از طریق اینترنت است.^۷
در واپسین دهه قرن بیستم، به‌خاطر رشد و توسعه اینترنت، اخلاق فناوری در سطح جهانی بسط و گسترش یافت؛ در این دوران مسائل اخلاقی ناشی از توسعه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی - عمدتاً - حول پیامدهای اخلاقی و اجتماعی اینترنت و فضای مجازی مطرح گردید.
پیدایش مسائل، چالش‌ها و نگرانی‌های اخلاقی و اجتماعی ناشی از رشد و گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات به دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی در ایالات متحده بر می‌گردد؛ در دهه ۱۹۹۰ میلادی نیز ظهور اینترنت و

۱- ر.ک: اسراء، ۳۶.

۲- محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۵، ج ۳.

3. Ethics
4. Technology
5. IT Ethics
6. Virtual Social Network (V.S.N)

۷- زارعی زوارکی و قربانی، ۱۳۹۴.

شبکه جهانی وب، به آگاهی بیشتر درباره پیامدهای اخلاقی و اجتماعی رایانه‌ها و ارتباطات شبکه‌ای و اینترنتی منجر شد؛ چرا که گسترش و نفوذ رایانه‌ها در حیطه‌های فردی و اجتماعی افزایش یافته بود.^۱

فناوری اینترنت از آغاز شکل‌گیری آن تاکنون - به طور مداوم - بهبود، اصلاح و تکامل یافته است؛ به گونه‌ای که از ظهور پست الکترونیکی به وب ۲، امکان فعالیت، مشارکت و تشکیل شبکه‌های اجتماعی مجازی را برای دانش‌آموزان و معلمان فراهم می‌سازد تا از راه دور بتوانند تجارب خود را با یکدیگر به اشتراک بگذارند.^۲

امروزه اینترنت نقش مهمی در آموزش و یادگیری افراد ایفا می‌کند؛ البته استفاده از اینترنت در امر یادگیری و در بستر آموزشی، امتیازات و تفاوت‌هایی در مقابل آموزش در فضای واقعی دارد؛^۳ به گونه‌ای که در بیشتر کشورهای جهان با توجه به رشد سریع فناوری و با در نظر گرفتن دیدگاه‌های فرهنگی - اجتماعی و مذهبی، توجه خاصی به برنامه درسی اخلاق فناوری معطوف داشته‌اند، که تلاش‌های آنان در این زمینه، دلیلی بر ضرورت موضوع است.^۴

۱- ثقة الاسلامی و همکاران، ۱۳۹۳.

۲- زارعی زوارکی و همکاران، ۱۳۹۲.

۳. Brandstrom, 2011.

۴- خاقانی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹.

هم‌چنین، اخلاق فناوری از مباحثی است که در اخلاق کاربردی^۱ مطرح می‌شود؛ اخلاق فناوری موضوعی بین رشته‌ای است، که بحث از آن نیازمند آشنایی و تخصص در دو حوزه اخلاق و فناوری اطلاعات است.

فناوری اطلاعات و ارتباطات در نظام آموزشی در تمامی دوره‌ها و سطوح تحصیلی منجر به تحولات چشمگیری در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه شده است.^۲

فناوری اطلاعات- نه تنها- در چگونگی افعال و اقدامات روزمره تأثیر می‌گذارد؛ بلکه تلقی از آن‌ها را نیز تغییر داده است.

برخی از مفاهیمی که در حوزه فلسفه اخلاق و فلسفه سیاسی کاربردی خاص داشته‌اند، با پیشرفت فناوری اطلاعات دچار چالش‌هایی شده‌اند که از آن جمله می‌توان به مفهوم مالکیت، مفهوم حریم خصوصی، مفهوم توزیع قدرت، آزادی‌های اساسی و مسئولیت اخلاقی اشاره نمود؛ لذا یکی از حوزه‌های مهم فناوری که امروزه به‌عنوان تأثیرگذارترین سرویس‌های ارائه شده در اینترنت شناخته شده است، شبکه‌های اجتماعی مجازی است که یکی از فراگیرترین فناوری‌های قرن ۲۱ است؛ شبکه‌ای بودن و اجتماعی بودن دو جزء از این مفهوم هستند.^۳

1. Applied Ethics

۲- زارعی زوارکی و همکاران، ۱۳۹۲.

۳. Kietzmann and Others, 2011.

از لحاظ تئوری‌های یادگیری نیز نظریه‌هایی هم‌چون یادگیری فعال، یادگیری اجتماعی، یادگیری همیارانه و یادگیری تعاملی از این فناوری حمایت می‌کنند.^۱

از طرف دیگر، متخصصان حامی شبکه‌های اجتماعی مجازی در امر آموزش، به‌هنگام بودن یادگیری و ادغام شدن آن در زندگی روزمره را به‌عنوان قابلیت شبکه‌ها در نظر می‌گیرند. بنابراین- خواه، ناخواه- فضاهای مجازی و شبکه‌های اجتماعی به‌وجود آمده، و هر روز نیز در حال گسترش است؛ از این رو به نوعی بخش عظیمی از زندگی شخصی، کاری و حتی اجتماعی را فرا گرفته است، که از الزامات حضور در این اجتماعات، رعایت آداب اخلاقی است.

توجه به این امر باعث می‌شود اخلاق، فرهنگ و کرامت انسانی و اسلامی در فضاهای مجازی گسترش پیدا کند، و اخلاق در فضای مجازی نهادینه شود؛ زیرا امروزه با معضلی در جامعه به‌عنوان اخلاق در فضای مجازی روبرو هستیم، که البته این موضوع جهانی است؛ لذا برای کشوری که به اصول اخلاقی تأکید دارد، اهمیت مضاعف پیدا می‌کند.

طبق آمار موجود، جمهوری اسلامی ایران چهارمین کشور در استفاده از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی مجازی بعد از فرانسه، آلمان و انگلستان است، که البته استفاده از تلگرام در رأس استفاده‌ها قرار دارد.

مطابق با توضیحات بیان شده، این پژوهش سعی دارد با بهره‌گیری از آموزه‌های رضوی، اخلاق فناوری را در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی فراگیرسازی کند، و از آن‌جایی که دقت در سیره زندگی اهل بیت علیهم‌السلام و تأسی به شیوه رفتاری و سبک زندگی

۱. Gulbaharm, 2014.

ایشان- به‌ویژه سیره امام رضا^{علیه‌السلام}- همواره می‌تواند انسان را در رسیدن به الگوی مطلوب اخلاقی و اتخاذ روش صحیح زندگی و رسیدن به حیات آرمانی رهنمون سازد؛ لذا این سؤال مطرح می‌شود که چگونه می‌توان از آموزه‌های رضوی برای گسترش اخلاق فناوری در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده و پیاده‌سازی کرد؟

مبانی نظری پژوهش

أ. اخلاق

اخلاق^۱ از واژه یونانی اتیکو^۲- شخص- گرفته شده، و با واژه اتوس^۳ به معنای خلق و منش، هم معنا است.^۴

از نظر لغوی نیز جمع خلق و به معنای نیرو و سرشت باطنی انسان است، که تنها با دیده بصیرت قابل درک است، و در مقابل خَلق قرار می‌گیرد، که به شکل و صورت محسوس و قابل درک با چشم ظاهر گفته می‌شود.^۵

در مورد علم اخلاق می‌توان گفت، علمی است که صفات نفسانی خوب و بد و اعمال و رفتار اختیاری متناسب با آن‌ها را معرفی می‌کند، و شیوه تحصیل صفات نفسانی خوب و انجام اعمال پسندیده و دوری از صفات نفسانی بد و اعمال ناپسند را نشان می‌دهد.^۶

هدف نهایی علم اخلاق این است، که انسان را به کمال و سعادت حقیقی خود که همان هدف اصلی خلقت جهان و انسان است، برساند.^۱

1. Ethics

2. Ethiko

3. Ethos

۴. Annas, 1991.

۵- راغب اصفهانی، ۱۳۷۵.

۶- مکارم شیرازی، ۱۳۷۸.

ب. فناوری

واژه فناوری^۲ به معنای هنر یا استادی^۳ است، و از پسوند لوجیا^۴ ساخته شده است. از بکارگیری این واژه، زمان درازی نمی‌گذرد، و شاید بتوان نخستین کاربرد رسمی آن را از قرن ۱۹ پی گرفت؛ برخی آن را بسیار خاص معنا کرده، و نمودش را در محصولات فناوری برتر- مانند رایانه‌ها- می‌دانند، و برخی دیگر مانند اسکینر^۵- با دیدگاه شرطی‌سازی- در همه رفتارهای انسانی نوعی فناوری می‌جویند؛ لذا فناوری به معنای دانش مربوط به کاربرد علوم و معارف بشری در زندگی روزمره به کار برده می‌شود.^۶ واژه فناوری اطلاعات نیز اولین باز از سوی لویت^۷ و وایز لر^۸ در سال ۱۹۵۸ میلادی به منظور بیان نقش رایانه در پشتیبانی از تصمیم‌گیری‌ها و پردازش اطلاعات در سازمان به کار گرفته شد.

ج. اخلاق فناوری

اخلاق فناوری از مباحثی است، که در اخلاق کاربردی مطرح می‌شود، و از زیرشاخه‌های فلسفه اخلاق است، و به مباحثی می‌پردازد که به ارزش‌های عملی رفتار انسان در حوزه‌های خاص مربوط می‌شود.

۱- مصباح یزدی، ۱۳۹۴.

2. Technology
3. Technê
4. Logia
5. Burrhus Frederic Skinner (1904-1990)
۶. Webster, 2008.
7. Harold Leavitt (1922-2007)
8. Thomas Whisler

اخلاق در فناوری اطلاعات یک پدیده نوظهور از برخورد اطلاعات، بهداشت روانی و ارتباطات در عصر اطلاعات است، که از طریق شبکه جهانی و فناوری‌های مرتبط با آن ارتقا و تکامل می‌یابد؛ اخلاق ارتباطات را نه تنها به‌عنوان یک توسعه فنی؛ بلکه به‌عنوان حالتی روحی، طرز تفکر و یک حرکت عمومی جهانی می‌توان توصیف کرد.

هرچند از فناوری و اخلاق بسیار گفته‌اند، و ریشه‌های آن را می‌توان از یونان باستان پی‌گرفت؛ اما اخلاق فناوری موضوعی تازه است که با همه‌گیر شدن فناوری و روشن شدن پیامدهای ویرانگر آن، اقبال یافته است. از چشم‌انداز علم^۱ نیز پرداختن به اخلاق و اخلاق فناوری چندان پررنگ نبوده است.

د. شبکه‌های اجتماعی مجازی و قابلیت‌های آن

شبکه‌های اجتماعی مجازی سرویس‌های تحت فناوری وب^۲ هستند، که به کاربران خود امکان ایجاد صفحات شخصی و درج اطاعات شخصی را می‌دهند.^۲ این شبکه‌ها یکی از عناصر اصلی زندگی انسان امروزی برای برقرار کردن ارتباط با دیگران است.^۳

شبکه‌های اجتماعی مجازی در قرن ۲۱ به‌عنوان بستری مناسب در شکل‌گیری یادگیری مبتنی بر نظریه اجتماعی- فرهنگی ویگوتسکی^۴ پا به عرصه ظهور گذاشته‌اند^۵

1. Science

۲- پوری، ۱۳۸۹.

۳. Li and Others, 2015.

4. Lev Semyonovich Vygotsky (1896-1934)

۵- زارعی زوارکی و همکاران، ۱۳۹۲.

افراد در این شبکه‌ها نحوه ارتباط برقرار کردن و به اشتراک گذاشتن تجربیات را می‌آموزند.^۱ کارکرد این شبکه‌ها تنها به اطلاع‌رسانی محدود نمی‌شود، و می‌توان آموزش مبتنی بر شبکه را در این تارنماها طرح‌ریزی کرد.^۲ تاکنون مطالعات فراوانی درباره استفاده از شبکه‌های اجتماعی در امر یاددهی و یادگیری به انجام رسیده است، که در ادامه به برخی از این موارد اشاره می‌شود.

- نیکولا کانت^۳ - (۲۰۱۱ میلادی) - در پژوهش خود با عنوان «قابلیت‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی در آموزش / یادگیری» که در دانشگاه بورگوین فرانسه انجام داده است، به ظرفیت شبکه‌های اجتماعی در آموزش زبان خارجی می‌پردازد؛ نتایج پژوهش حاکی از آن است که این شبکه‌ها، امکان دستیابی به موقعیت تعاملی ارتباط واقعی را میان زبان‌آموزان فراهم می‌آورد، و با رشد توانش‌های زبان‌شناختی و فرهنگی، زبان‌آموز را به کاربر واقعی زبان خارجی تبدیل می‌کند، و ساخت مشارکتی دانش در میان اعضای شبکه را باعث می‌شود و به مستقل‌تر شدن آن‌ها کمک می‌کند.

- مطالعات کرامر و وینت^۴ - (۲۰۰۸ میلادی) - نشان داد، که بین خودکارآمدی و حضور افراد در پلت‌فرم‌های وب ۲،۰ مانند شبکه‌های اجتماعی ارتباط مستقیم وجود دارد.^۵

۱- آکینو؛ به نقل از: لی و همکاران، ۲۰۱۵.

۲- زارعی زوارکی و همکاران، همان.

3. Nicolas Kant

4. Walker and Veinte

۵. Krämer and Winter, 2008.

- نتایج پژوهش‌های باران (۲۰۱۰ میلادی)، یانگ (۲۰۱۱ میلادی) و بسیاری از محققان دیگر نیز نشان داده است، که دانش‌آموزان به این سبک از یادگیری الکترونیکی علاقه نشان داده، و بهبود رابطه اجتماعی معلم- دانش‌آموز، انگیزه آن‌ها برای یادگیری و به تبع آن خودکارآمدی را افزایش می‌دهد.^۱
 - هم‌چنین، شبکه‌های اجتماعی این فرصت را به یادگیرندگان می‌دهد که اطلاعات را سازماندهی کرده، ایده‌ها را به اشتراک گذاشته، نظرات و بازخوردها را دریافت نموده، و مهم‌تر این‌که از دیگران بیاموزند.^۲
 - از طرف دیگر، این شبکه‌ها امکان ارتباط میان معلم و دانش‌آموز را در هر زمان و مکان فراهم می‌آورند.^۳
 - به عقیده یوئی و همکاران، فراگیران می‌توانند با تشکیل جامعه برخط و به وسیله شبکه‌های اجتماعی به اهداف آموزشی دست یابند.
 - تحقیقات اخیر نشان داده، الگوی یادگیری تلفیقی مبتنی بر استفاده از شبکه‌های اجتماعی مورد قبول و پذیرش دانش‌آموزان قرار گرفته است، و شبکه‌های اجتماعی پتانسیل بالایی در تحول یاددهی و یادگیری دارند.^۴
- بر این اساس، عواملی هم‌چون دیده شدن، مشارکت، تولید محتوا به جای مصرف محتوا، ارتباط‌گیری از طریق اشتراک‌گذاری منابع، کمک گرفتن از

1. Baran, 2010- Young, 2011.

۲. Wang and Woo, 2008.

۳. Tadeu and Joana, 2014.

۴. Bosch and Preez, 2009- 32- Roblyer and Others, 2010- Prez and Araiza, 2013- Selwyn, 2009.

دیگران برای بهبود تولیدات، انگیزه‌های شخصی و استفاده از تولیدات آموزشی دیگران را می‌توان از جمله علل مقبولیت پدیده شبکه‌های اجتماعی و تأثیر آن بر خودکارآمدی برشمرد.^۱

- از سوی دیگر، بندورا^۲ معتقد است هنگامی که افراد بتوانند مسائل مختلف را به صورت کنترل شده و بر حسب توانایی خود تجربه کنند، تواناتر و موفق‌ترند.

نتیجه آن‌که بازنگری پیشینه نشان داد، شبکه‌های اجتماعی علاوه بر آن‌که مورد اقبال و علاقه دانش‌آموزان هستند، امکانات فراوانی برای انتقال اطلاعات و گرفتن بازخورد در اختیار معلم و دانش‌آموز قرار می‌دهند، و مرزهای کلاس را در بعد زمان و مکان از میان برمی‌دارند، و موجب افزایش خودکارآمدی می‌شوند. از آن‌جا که در دهه حاضر شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان یکی از ابزارهای نوین آموزشی وارد حوزه آموزش شده‌اند، و فرایند یاددهی-یادگیری را تحت‌الشعاع قرار داده‌اند، مقوله‌ای درخور توجه به‌خصوص در امر آموزش اخلاق مبتنی بر آموزه‌های رضوی هستند.

روش تحقیق

این پژوهش از نوع کاربردی است، که در آن کوشش شده مطالب به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شود، و با روش توصیفی-تحلیلی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد؛ سپس با استخراج اسناد، احادیث و روایات مورد نظر، طبقه‌بندی آن‌ها در تحقیق انجام شده، و مطالب با مراجعه به منابعی مانند

۱- حسینی، ۱۳۸۹.

2. Albert Bandura (1925)

پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها و کتاب‌های معتبر استخراج شده، و به توصیف مطالب مرتبط با عنوان تحقیق پرداخته، و پس از آن آموزه‌های اخلاق فناوری مبتنی بر سیره رضوی در بستر شبکه‌های اجتماعی استخراج شده است.

جامعه تحلیلی این پژوهش تمام منابع از جمله اسناد، پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها و کتاب‌های معتبر و نیز کتاب‌های اسلامی - اعم از منابع دست اول و دست دوم - از جمله قرآن کریم، آموزه‌های اخلاقی و رفتاری امامان شیعه، آئین زندگی، رفتارهای اخلاقی و اجتماعی، فضایل علمی و اخلاقی و مسند امام رضا علیه السلام است؛ و در زمینه اخلاق فناوری نیز منابعی هم‌چون سند اخلاق فناوری، سند توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند راهبردی جامعه اطلاعاتی است، که مؤلفه‌های اخلاق فناوری و آموزه‌های اخلاق رضوی از این اسناد استخراج گردیده است.

نمونه پژوهش نیز تمامی مواردی است، که پژوهشگر به لحاظ موضوعی و مفهومی می‌توانسته به آن دسترسی داشته باشد.

یافته‌های پژوهش

انسان همواره در زندگی برای تشخیص درست امور و در نهایت داشتن زندگی سالم و سعادت‌مند، نیازمند راهنما و الگوهای اخلاقی و تربیتی است، و البته با مطالعه در زندگی بزرگانی هم‌چون امام رضا علیه السلام افراد می‌توانند در این راه قدم برداشته تا به کمال و سعادت حقیقی دست یابند.

از این رو با توجه به اهمیت مباحث اخلاق فناوری در شبکه‌های اجتماعی مجازی و تأثیر آن در زندگی انسان‌ها، در این پژوهش سعی شده با

استمداد از آموزه‌های اخلاقی حضرت، دستورالعمل‌های مناسبی جهت رعایت اخلاق فناوری در این فضاها ارائه شود.

به طور کلی، از آن‌جا که ائمه اطهار علیهم‌السلام مورد تأیید خداوند متعال بوده، و نیز همواره از فیوضات ویژه الهی برخوردار بوده‌اند، رفتار و منش ایشان می‌تواند راهگشای خوبی جهت سعادت و خوشبختی جوامع انسانی تلقی شود.

در این پژوهش، تأکید اصلی نویسندگان بر مهم‌ترین ابعاد اخلاق فناوری - آداب معاشرت و حریم خصوصی - است، که سعی شده از آموزه‌های اخلاقی رضوی برای آموزش این ابعاد در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده شود، که در ادامه به مهم‌ترین یافته‌ها اشاره می‌شود:

أ. آداب معاشرت در شبکه‌های مجازی مبتنی بر آموزه‌های اخلاقی رضوی

فعالیت‌های آدمی در شبکه‌های اجتماعی مجازی مشمول اصول و قواعد اخلاقی است؛ لذا کسی حق ندارد با استناد به ویژگی‌های منحصر به فرد فضای مجازی، اصول اخلاقی متعارف بشر را که میراث پیامبران بزرگ و محصول عقلانیت جمعی آدمی و حوزه مشترک ارزشی بشر است، نادیده بگیرد؛ البته این امکان وجود دارد که ضوابط و حتی اصول اخلاقی جدیدی به اقتضای ظهور کنش‌های نوین در فضای مجازی کشف و وضع گردد؛ مشروط بر آن‌که ناقض ارزش‌های اخلاقی پایه و بنیادین نباشد.

مطلب دیگر این‌که در برخورد و معاشرت اسلامی با مردم، رعایت ادب و نزاکت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ به همین قرینه، فرهنگ اسلام سرشار از رهنمودها و دستوراتی است که انسان را به رعایت ادب و نزاکت فرا خوانده است.

از طرفی هر جایی آداب مخصوص به خود را دارد، که شبکه‌های اجتماعی نیز از این قاعده مستثنی نیستند؛ این‌که چگونه در این محیط‌ها با دیگران تعامل کنید، چگونه از فضای موجود استفاده شود و این‌که چه قوانینی را برای ورود و ماندن در این شبکه‌ها باید رعایت کنید.

بنابراین، یکی از قوانین حضور در شبکه‌های اجتماعی مجازی، حفظ اصول و آداب معاشرت شبکه‌ای است؛ هم‌چنین، احترام به بزرگ‌تر، رعایت ادب در گفتار و عدم استفاده از الفاظ ناپسند و حفظ حریم در ارتباط با نامحرم از جمله موارد اخلاقی است که ممکن است به‌خاطر حذف ارتباط رو در رو با دیگران فراموش شود.

به عبارت دیگر، برافروختن، فحاشی و سخنان خشونت‌آمیز یکی از مسائل اخلاقی است که لحن گفتگوها را در اجتماعات مجازی بر هم می‌زند؛ هم‌چنین، زورگویی و آزار و اذیت در محیط‌های یادگیری مجازی و وارد شدن به حریم خصوصی افراد از دیگر مشکلاتی است، که در شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌ویژه هنگامی که هنجار مشخصی در نحوه استفاده از اطلاعات موجود در محیط مجازی وجود نداشته باشد، با آن برخورد خواهیم کرد.^۱

بنابراین، توجه نکردن به معیارهای اخلاقی در فضای مجازی باعث شکسته شدن حریم اخلاقی برخی از رفتارهای ناپسند در فضای مجازی گردیده، و زندگی در فضای واقعی را نیز تحت تأثیر قرار خواهد داد.

یکی از این معیارها، «نتیکت^۱» است، که از ترکیب دو واژه شبکه^۲ و آداب معاشرت^۳ تشکیل شده، و شامل باید و نبایدهای شبکه‌های اجتماعی و ارتباطات مجازی است. بر این اساس، رعایت ادب و احترام به حقوق دیگران از نمودهای بارز فروتنی است، که در روایات از آن به «رأس تواضع» یاد شده است؛ زیرا تواضع ایجاب می‌کند که انسان، مودب باشد. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید:

ادب نیکوترین اخلاق است.

هم‌چنین در وصیت به امام حسن مجتبی علیه السلام فرمودند:

ادب مایه باروری عقل و تزکیه قلب و زینت زبان، و راهنمای انسان به اخلاق پسندیده است؛ اگر ادب همراه انسان نباشد، او حیوانی رها شده بیش نیست؛ خداوند به ادب خیر دهد، کوچک را آقایی می‌بخشد؛ پس در جستجوی ادب باش تا شخصیت و ثروت به دست آوری؛ هر کس پی ادب باشد، به وسیله آن چیره می‌شود؛ کسی که آن را رها کند، بر او چیره می‌شوند و حمله می‌آورند.^۴

از طرفی ارشادات و موعظه‌هایی که امام رضا علیه السلام برای مردم زمان خود داشتند، تأثیرگذاری زیادی برای همگان داشته است؛ لذا بیشتر کسانی که به دیدن ایشان می‌آمدند، و با منش اخلاقی و موعظه‌های حضرت رو به‌رو می‌شدند، درس‌های بزرگ اخلاقی می‌گرفتند که در رشد و کمال ادامه و سیر زندگی آن‌ها تأثیرات مطلوبی به همراه داشته است، و به تبع می‌توان از این آموزه‌ها در این فضاهاى اجتماعى مبتنى بر فناوری بهره‌مند شد.

-
1. Netiquette
 2. Network
 3. Etiquette

یکی از اصول مهم سیره رضوی، در تعاملات اجتماعی- که لازمه آن رعایت هنجارهای جامعه مطابق با موازین و اصول حاکم بر جامعه است- در برخورد مهربانانه با کسانی است، که دچار انحراف و فتنه گشته‌اند.

صفوان که یکی از اصحاب حضرت است، نقل می‌کند:

دوستی داشتم به نام محمدبن خالد؛ او که فردی دانشمند- اما تندخو- بود نیز دچار انحراف شده بود. بعد از بحث‌ها و جدل‌ها از او خواستم با هم نزد حضرت برویم و با ایشان سخن بگوییم؛ او ابتدا در خواست مرا قبول نمی‌کرد، و در نهایت به اصرار من پذیرفت.

من نیز از حضرت اجازه گرفته و به دیدار ایشان رفتیم؛ در این دیدار محمدبن خالد متحول شد، و از حضرت عذر خواست، و به اشتباه رفتار و عقاید گذشته خود اعتراف کرد، و طلب بخشش نمود.

حضرت در جواب این فرد فرمود:

عذرت را پذیرفتم و تو را بخشیدم، و از گذشته تو چشم‌پوشی نمودم. سپس به سؤالات محمدبن خالد پاسخ داد، و او با توبه‌ای مقبول خارج شد.^۱

بنابراین، رعایت ادب و احترام، هم به شخصیت خویش و هم به دیگران است که در صورت عدم داشتن چنین ویژگی بارز شخصیتی، دیگران- آن‌طور که لازم است- به شخصیت متقابل احترام نمی‌گذارند؛ زیرا او را شایسته چنین عزت و احترامی نمی‌بینند؛ لذا رعایت هنجارهای یک جامعه- بالاخص یک جامعه اسلامی- امری لازم و ضروری است.

بر این اساس، سنن و قوانینی که در جامعه حکم فرماست، از همان
هنجارهای مخصوصی برخوردار است که بر همه افراد جامعه لازم و ضروری
است که آن‌ها را رعایت کنند.

در سیره پیشوایان دینی نیز به نمونه‌های متعددی از برخوردهای مؤدبانه
دست می‌یابیم؛ هم‌چنان که گفته‌اند:

کمال ادب هیچ‌کس را نبود مگر انبیا و صدیقان را.^۱

در وجود مبارک امام رضا علیه السلام این صفت اخلاقی مشهود است؛ هم‌چنان که
از ابراهیم بن عباس صولی نقل شده، که گفته است:

ابوالحسن را هرگز ندیدم، که سخن کسی را پیش از فراغ از آن قطع کند،
هرگز پاهای خود را جلوی همنشین دراز نمی‌کردند، و هرگز ندیدم آب
دهان بیندازد، و هرگز ندیدم که با سخنش کسی را ناراحت کند و برنجاند.

با چنین ترسیمی، این سؤال مطرح می‌شود، که:

- آیا به کار گرفتن اخلاق فناوری در جامعه کنونی که نبود موازین
اصلی و اخلاقی و یا عدم رعایت حقوق انسانی مشاهده می‌شود،
لازم و ضروری نیست؟

قرآن کریم - خطاب به نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله - می‌فرماید:

«وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ
الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا»^۲

۱- عیاشی، ۱۳۸۰.

۲- اسراء، ۵۳.

و بندگانم را بگو که همیشه سخن بهتر را به زبان آورند، که شیطان چه بسیار میان شما دشمنی و فساد می‌انگیزد؛ زیرا دشمنی او با آدمیان واضح و آشکار است.

منظور از بهترین سخن، بهترین از نظر توأم بودن با فضایل اخلاقی و انسانی است؛ چرا که ترک قول احسن و کشیده شدن به سوی لجاجت و مخاصمه سبب می‌شود شیطان در میان آن‌ها رسوخ کرده و فتنه ایجاد کند.^۱ از طرف دیگر، از جمله ویژگی‌های نیکوی امام رضا^{علیه السلام} آن بوده که به اعضای خانواده خویش محبت می‌نموده‌اند؛ چون شرط کمال در ایمان فرد را در محبت و مهربانی با اعضای خانواده‌اش دانسته، و فرمودند:

«أَحْسَنُ النَّاسِ إِيْمَانًا أَحْسَنُهُمْ خَلْقًا وَاللَّطْفَهُمْ بِأَهْلِهِ وَأَنَا اللَّطْفُكُمْ بِأَهْلِي»^۲ کسی ایمانش بهتر است از دیگران، که اخلاقش نیکوتر و با خانواده‌اش مهربان‌تر باشد، و من مهربان‌ترین فرد نسبت به خانواده‌ام هستم.

این محبتی که انسان می‌تواند با اعضای خانواده خود داشته باشد، در همه ابعاد شخصیتی او تأثیرگذار است؛ چرا که اطرافیان او نیز -متقابلاً- او را مورد احترام قرار می‌دهند، و او را شایسته این احترام می‌دانند. هم‌چنین، حضرت در خصوص مناسبات اخلاقی میان اعضای خانواده می‌فرمایند: «إِجْعَلْ مَعَاشِرَتَكَ مَعَ الصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ»^۳ برخورد خود را با افراد کوچک و بزرگ، نیکو گردان.

۱- مکارم شیرازی، ۱۳۷۸.

۲- صدوق، ۱۴۰۴، ج ۲.

۳- کلینی، ۱۳۷۷.

بر این اساس، توجه نمودن به شخصیت افراد و تکریم آنها از اصول مهم در ابعاد مختلف زندگی است.

از طرف دیگر، با بررسی آیات قرآنی درمی یابیم، که برخورد با انسان‌های مختلف باید هماهنگ و متناسب با روحیه آنها باشد.

خداوند عز و جل در قرآن کریم می فرماید:

«مَحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رَحِمَاءٌ بَيْنَهُمْ»^۱ محمد فرستاده

خداست، و کسانی که با او هستند در برابر کفار سخت و شدید، و در میان خود مهربانند.

هم چنین، در آیه دیگر فرموده است:

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ»^۲ ای پیامبر! با

کافران و مجاهدان جهاد کن، و بر آنها سخت بگیر.

از این دو آیه شریفه چنین نتیجه گیری می شود، که برخورد قرآن کریم و دین اسلام با انسان‌های مختلف، فرق می کند؛ لذا در بعضی جاها دستور به برخورد نیک و پر محبت می دهد،^۳ و در جای دیگر دستور به برخورد میانه می دهد.^۴

در این میان، امام رضا علیه السلام به عنوان اسوه کانون مهر و عاطفه نسبت به

بندگان خدا بود؛ هم چنان که در زیارت - مشهور به جوادیه - آمده است:

«السَّلَامُ عَلَى الْإِمَامِ الرَّءُوفِ»؛ سلام بر امام و پیشوای با رافت و مهربان.

۱- فتح، ۲۹.

۲- توبه، ۷۳.

۳- ر. ک: بقره، ۸۳.

۴- ر. ک: فتح، ۲۹.

این لقبی است که از طرف خداوند به ایشان داده شده است؛ چون بیشترین محبت و مهربانی را نسبت به مردم و اهل خانه و خدمتگزاران خود داشتند تا جایی که نقل شده است:

در روزی که مسموم شدند و در آن روز به شهادت رسیدند، بعد از

این‌که نماز ظهر را خواندند، به فردی که نزدیکشان بود فرمودند:

مردم- خانواده، کارکنان و خدمتگزاران- غذا خورده‌اند؟

آن فرد جواب داد: آقای من! در چنین وضعیتی کسی می‌تواند غذا بخورد؟ در این لحظه که حضرت متوجه می‌شوند کسی غذا نخورده، می‌نشینند و دستور آوردن سفره‌ای را می‌دهند، و همه را سر سفره دعوت کرده، و آن‌ها را یکی‌یکی مورد محبت قرار می‌دهند.

به طور کلی، حضرت در جایی که مربوط به شخص خودشان بود، بزرگترین گذشت‌ها، عالی‌ترین ایثارها و بیشترین محبت را نسبت به دیگران داشتند؛ لذا رفتار عملی حضرت، نشانه انسانی کامل و نمونه است که علاقه‌ای به دنیا و ظواهر آن ندارد.

از طرف دیگر، اگر فردی حتی کوچکترین خدمتی برای حضرت انجام می‌داد، نهایت تشکر و قدردانی را به جای می‌آوردند، و خدمت آن فرد را جبران می‌نمودند.

هم‌چنین، حضرت به مستضعفان و گرفتاران توجه خاصی می‌کردند؛ لذا اگر گرفتاری و ناراحتی داشتند، سعی می‌کردند مشکل آنان را حل کنند؛ زیاد بودند افرادی که در سایه یاری‌رسانی‌های حضرت، به خیری دست یافتند.^۱

نتیجه آن که رعایت ادب و خوش‌لحنی در سیره اخلاقی و عملی ائمه معصومین علیهم‌السلام امری نمایان بوده است، که در ابتدای امر خود را ملزم به رعایت کردن این صفت اخلاقی کرده، و سپس دیگران را متذکر شده‌اند، که این، هم الگو و سرلوحه اخلاقی برای همه است، و هم لازمه حضور در فضای مجازی و رعایت اخلاق مبتنی بر فناوری است.

ب. رعایت امانت، رازداری و حفظ حریم خصوصی در شبکه‌های

مجازی مبتنی بر آموزه‌های رضوی

مسئله حریم خصوصی در فضای مجازی از پیچیده‌ترین مسائل اخلاق فناوری به شمار می‌رود؛ به نحوی که برخی از صاحب‌نظران آن را در کنار سه اصل دیگر - مالکیت معنوی، صحت و دقت و در دسترس بودن - برای تنظیم ضوابط اخلاقی فضای مجازی کافی می‌دانند.

به طور کلی، امنیت اطلاعات کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی موضوعی است، که همواره محل بحث جدی واقع شده، و بر روی آن تأکیدات مختلفی صورت گرفته است.

امروزه حریم خصوصی اشخاص در معرض خطراتی است که قبل از فناوری اطلاعات وجود نداشته است؛ همان‌طور که قبل از پیدایش فناوری الکتریسته کسی در معرض خطر برق گرفتگی نبود؛ حال باید مواظب بود که توسعه فناوری، حریم خصوصی افراد را دچار تنش نکند.

یکی دیگر از مشکلات فناوری اطلاعات آن است، که مردم برای این که حریم خصوصی خود را حفظ کنند، ناچارند از بسیاری از کارهایی که - قبلاً - انجام می‌دادند، دست بردارند.

به نظر ناظران حقوق بشر این امر موجب محدودیت در آزادی‌های مدنی و خودمختاری و استقلال رأی افراد می‌شود، که امری ناپسند است؛ البته احکام این موارد در فرهنگ اسلامی گاهی متفاوت با فرهنگ غرب است. امام رضا علیه السلام که مزین به این نوع صفت اخلاقی بودند، از این آموزه‌ها در شبکه‌های اجتماعی مجازی بهره می‌بردند؛ هم‌چنین از بعضی اشعار در جهت بیان مضامین اخلاقی و انسانی استفاده می‌نمودند؛ به عنوان نمونه:

انی لانفسی السر کی لا اذیعه فیامن رای سرا یصان بان ینسی
همانا مرا رسم بر این است، که راز دیگری را فراموش کنم تا مبدا آن
را فاش کنم و شایع گردد؛ پس ای کسی که رازی و سرّی را می‌دانی،
بدان که با فراموش کردن، آن راز حفظ می‌شود.

با توجه به این‌که یکی از ویژگی‌های دنیای مجازی که می‌تواند هم به عنوان فرصت و هم تهدید به شمار آید، امکان ناشناخته ماندن و گمنامی افراد است؛ لذا این ویژگی ممکن است انسان‌هایی را که مستعد رذایل اخلاقی هستند، به پیشروی از این راه ترغیب کند؛ اما از سویی دیگر، می‌توان آن را به عنوان زمینه‌ای برای رشد فضایل اخلاقی در انسان‌ها نیز به شمار آورد، که با فراهم آمدن زمینه‌های لازم، افراد جامعه می‌توانند از این امکان در راستای ارتقای فضایل اخلاقی و دوری از رذایل بهره جویند. بر این اساس، افشای اسرار باعث می‌شود نوعی حس بی‌اعتمادی و ترس در انسان ایجاد شود، که در نتیجه آن کرامت و بزرگی در حفظ و رعایت این نوع امانت از بین برود.

بنابراین، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های مؤمن از دیدگاه امام رضا علیه السلام همین رعایت امانت و رازداری و حفظ حریم خصوصی است تا آن‌جا که می‌فرماید:

- مؤمن به کمال واقعی نمی‌رسد مگر این‌که دارای سه خصلت شود:
- ۱- سنتی از خدایش شود؛ و آن، پرده‌پوشی است.
 - ۲- دارای سنتی از رسول خدا شود؛ و آن، مدارا کردن با مردم است.
 - ۳- دارای سنتی از ولی خود گردد؛ و آن، صبر و استقامت در برابر حوادث تلخ است.

از آن جایی که یکی از صفات خداوند ستارالعیوب بودن است، و همواره از بابت لطف و کرم خویش عیوب و گناهان و کوتاهی بندگان- در امر بندگی- خویش را می‌آموزد، بنده نیز باید از این دریای احسان الهی درس بزرگ اخلاقی بیاموزد، و در زندگی خود به‌کار بندد، و پرده‌پوشی از سنت خدا که از جمله صفات مؤمن حقیقی نیز هست را سرلوحه کار خویش قرار دهد.

هم‌چنین، حضرت می‌فرمایند:

«لَمْ يَخُنْكَ الْأَمِينُ وَلَكِنْ اتَّيَمَّتَ الْخَائِنَ»^۱؛ «امین به تو خیانت نکرد؛ بلکه تو خائن را امین دانستی.»

بنابراین، حضرت به عنوان فردی امین و امانتدار بوده‌اند، و دیگران را نیز توصیه و تشویق به این امر می‌نموده‌اند؛ پس اگر این امر در جامعه و در بین مردم درونی شود، حس اعتماد به نفس در میان تمامی مردم در جامعه برقرار می‌شود.^۲

بحث و نتیجه‌گیری

۱- حائری کرمانی، ۱۳۸۶.

۲- میرمحمدی، ۱۳۹۰.

افزایش روزافزون استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات تحولی عظیم را در تمام حوزه‌ها و از همه مهم‌تر حوزه آموزش و یادگیری نوید می‌دهد. در دهه‌های اخیر رویکردهای سنتی یادگیری با ظهور فناوری‌های جدید یادگیری نظیر چندرسانه‌ای‌ها، فرارسانه‌ها و ارتباطات از راه دور دستخوش تغییرات اساسی شده است.

امروزه در بیشتر کشورها اقدامات بسیاری برای استفاده از فناوری‌های نوین در امر آموزش ویژه انجام شده است.^۱

از طرف دیگر، در عصری زندگی می‌کنیم که انحطاط اخلاقی زیادی گریبانگیر جوامع شده، و از سویی در اثر پیشرفت صنعت و فناوری و ارتباطات نزدیک ملت‌ها همه چیز در همه‌جا در دسترس همه‌کس قرار گرفته است؛ به همین دلیل مفاسد اخلاقی نیز گسترش پیدا کرده، و مرزها را در هم شکسته است.^۲

به همین دلیل و تا اقصی نقاط جهان پیش رفته تا آنجا که صدای بنیانگذاران مفاسد اخلاقی نیز در آمده است؛ لذا بی‌اعتنایی به ارزش‌های اخلاقی و کمرنگ شدن آن در تربیت نسل جدید نیز به چشم می‌خورد، که یکی از مهم‌ترین دلایل این معضلات، نپرداختن متفکران و اندیشه‌وران تعلیم و تربیت به مسائل ارزشی و اخلاقی است.^۳

بی‌توجهی به ارزش‌های اصیل اخلاقی و تهذیب و تزکیه نفس، موجب تسلط تمایلات و غرایز مادی و یا به عبارت دیگر، نفسانیات - نفس اماره - بر

۱- اسپاروهایک و هیلد، ۱۳۹۲.

۲- باقری، ۱۳۹۰، ج ۲.

۳- صمدی و دیگران، ۱۳۹۱.

انسان می‌شود؛ لذا یکی از این اجتماعات گروهی، شبکه‌های اجتماعی مجازی است، که در آن گروهی با یکدیگر به بحث و تبادل نظر می‌پردازند. در شبکه‌های مجازی، فقدان هویت فیزیکی که به معنای ناشناختگی یا برخورداری از نام مستعار بود، چالش‌های تازه‌ای حول موضوعاتی هم‌چون هویت شخصی، رفتار و مسئولیت اجتماعی پدید می‌آورد؛ از این رو در دهه‌های اخیر حوزه‌های تحقیقاتی اخلاق فناوری، مطالعاتی با عنوان مدیریت و هدایت، دامنه فراگیری از موضوعات و مسائل اخلاقی ناشی از رشد و توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات شکل گرفته است.^۱

اخلاق، جمع خلق است و به معنای نیروی درونی انسان که با چشم باطنی درک می‌شود؛ لذا خلق صفت نفسانی راسخ و استواری است، که افعال متناسب با آن بی‌درنگ صورت می‌گیرد، و این صفت راسخ درونی اگر متناسب با خود ملکوتی باشد، فضیلت نامیده می‌شود؛ و اگر متناسب با خود حیوانی باشد، رذیلت نامیده می‌شود.

هم‌چنین، اخلاق حالت و صفت راسخ نفسانی - اعم از خوب یا بد-صفت برای افعال اختیاری انسان و صفت برای رفتار متناسب با خود ملکوتی است؛ علم اخلاق نیز علمی است که صفات نفسانی خوب و بد و اعمال و رفتار اختیاری متناسب با آن‌ها را معرفی می‌کند، و شیوه کسب صفات خوب و انجام دادن افعال پسندیده و دوری از صفات نفسانی و افعال بد را نشان می‌دهد.^۲

۱- چاوشی و همکاران، ۱۳۹۴.

۲- نراقی؛ به نقل از: سلحشوری، ۱۳۹۰.

از طرفی اهمیت اخلاق و تربیت اخلاقی به اسلام و جوامع اسلامی اختصاص ندارد؛ تجربه نشان داده است که انسان- خواه به دینی آسمانی متدین باشد یا نباشد؛ حتی در دوره مدرن و پسامدرن- هیچ‌گاه از تربیت اخلاقی بی‌نیاز نیست؛ لذا در دوران معاصر و در کشورهای غربی، به دنبال پیشرفت‌هایی که در زمینه علوم تجربی به دست آمد- به تدریج- اصول اخلاقی و توجه به فضایل و به دنبال آن توجه به تربیت اخلاقی، کمرنگ شده است.^۱

در این میان، دین اسلام به عنوان دینی همه‌جانبه و چندبعدی، اساس و مبانی تربیت اخلاقی خود را بر پایه اعتقاد و ایمان به ذات اقدس خداوندی قرار داده، و اصلاح اخلاقی انسان‌ها و مبارزه با مفاسد اخلاقی را از مهم‌ترین اهداف پیامبران بر شمرده است. بنابراین، چنان‌چه مبانی و اصول تربیت از آموزه‌های والای امام رضا علیه السلام- به درستی- تحلیل و تبیین شود، می‌تواند مناسب‌ترین نمونه برای عملکردهای تربیتی جامعه اسلامی تلقی شود.

هم‌چنین، با دقت و تأمل در احادیث و روایات بسیاری که از سیره و سنت نبوی صلی الله علیه و آله به دست رسیده است، می‌توان به استخراج مبانی و اصول مناسبی برای حضور در شبکه‌های اجتماعی برای آموزش اخلاق فناوری اقدام کرد.

با توجه به فاصله طولانی که جامعه امروز با عصر رسالت و ائمه اطهار علیهم السلام دارد، ضرورت یادآوری و بررسی سیره عملی و رفتاری ایشان در ادوار مختلف، امری اجتناب‌ناپذیر است.

به عنوان نمونه؛ امام رضا علیه السلام اصل حاکم بر معاشرت اجتماعی را این گونه معرفی می‌کنند:

در مراعات حقوق و اخلاق و آداب معاشرت با مردم چنان رفتار نمایی، که دوست داری آن‌طور با تو رفتار نمایند.^۱
بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که با تکیه بر آموزه‌های اخلاقی رضوی در شبکه‌های اجتماعی مجازی- و به طور کلی- محیط‌های مبتنی بر فناوری، می‌توان تا حدودی از رفتارهای ضد اخلاقی در این محیط‌ها کاهش داد، و در عین حال از توانایی‌های شبکه‌های اجتماعی بهره‌مند شد.

منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۶۶)، *غرر الحکم و دررالکلم*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ۳- اسپاروهایک، آئی.، هیلد، یسانی، (۱۳۹۲)، *فناوری اطلاعات و ارتباطات و نیازهای آموزشی ویژه*، ترجمه اسماعیل زارعی زوارکی و الهه ولایتی، تهران: انتشارات آوای نور.
- ۴- باقری، خسرو، (۱۳۹۰)، *نگاهی دوباره بر تربیت اسلامی*، تهران: انتشارات مدرسه.
- ۵- بهشتی، سعید، رشیدی، شیرین، اصول تربیت عقلانی بر مبنای سخنان امام رضا علیه السلام، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۱ (۱۸) ۱۳۹۲: ۶۷-۵۱.

- ۶- پوری، احسان، (۱۳۸۹)، بررسی نقش و تأثیر فیسبوک بر شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی از دیدگاه متخصصان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران- مرکز.
- ۷- ثقه الاسلامی، علیرضا، اکبری، مجید، جوادی، محسن، اخلاق فناوری اطلاعات مبتنی بر رهیافت موجیبت‌گرایی فناورانه، اخلاق در علوم و فناوری، سال ۹، ۴ (۱۳۹۳): ۱۰-۱.
- ۸- چاوشی روح الله، رحمتی، حسینعلی، ثقه الاسلامی، علیرضا، ملاحظات اخلاقی درباره فناوری اطلاعات و ارتباطات، نقد کتاب اخلاق، علوم تربیتی و روانشناسی، ۱ (۱۳۹۴): ۱۸۸-۱۶۴.
- ۹- حائری کرمانی، حسین، (۱۳۸۶)، هشاد و هشت کلام از هشتمین امام به هشت زبان، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- ۱۰- حسینی، محمد مصطفی، مدیریت در شبکه‌های اجتماعی، رهاورد نور، ۳۱ (۱۳۸۹): ۴۹-۴۰.
- ۱۱- خاقانی‌زاده، مرتضی، ملکی، حسن، عباسی، محمود، ضرورت طراحی الگویی برای برنامه درسی اخلاق پزشکی با رویکرد اسلامی، راهبردهای آموزشی، ۳ (۱۳۸۹): ۹۹-۹۳.
- ۱۲- راغب اصفهانی، حسین، (۱۳۷۵)، المفردات فی الفاظ القرآن، تهران: انتشارات مرتضوی.
- ۱۳- زارعی زوارکی، اسماعیل، قربانی، حمید رضا، تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر یادگیری زبان انگلیسی دانش‌آموزان، فناوری آموزش و یادگیری، دوره ۱، ۳ (۱۳۹۴): ۳۶-۲۳.

- ۱۴- زارعی زوارکی، اسماعیل، مؤمنی، اکبر، قاسم تبار، عبدالله، (۱۳۹۲)، **مبانی نظری و علمی کاربرد اینترنت در فرایند تدریس و یادگیری**، تهران: انتشارات آوای نور.
- ۱۵- سلحشوری، احمد، حدود و ثغور تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی، **رهیافتی نو در مدیریت آموزشی**، ۲ (۱۳۹۰): ۵۶-۴۱.
- ۱۶- صلوق، ابوجعفر محمد، (۱۴۰۴)، **عیون أخبار الرضا**، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- ۱۷- صمدی، معصومه، دوابی، مهدی، اقبالیان، طاهره، مبانی، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر ﷺ و اهل بیت ﷺ، پژوهش در **مسائل تعلیم و تربیت اسلامی**، ۱۶ (۱۳۹۱): ۶۴-۳۷.
- ۱۸- عابدی، رها، (۱۳۹۴)، **طراحی شبکه‌های اجتماعی مجازی جهت تضعیف رفتارهای ضد اجتماع موجود در محیط برخط**، همایش ملی شبکه‌های اجتماعی مجازی: بستری برای آموزش و یادگیری، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- ۱۹- عطاردی قوچانی، عزیزالله، (۱۳۸۷)، **راویان امام رضا** در مسند الرضا، قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان.
- ۲۰- عیاشی، محمدبن مسعود، (۱۳۸۰)، **تفسیر عیاشی**، تهران: مکتبه العلمیه الإسلامیه.
- ۲۱- قمی، شیخ عباس، (۱۳۷۳)، **منتهی الآمال**، قم: انتشارات هجرت.
- ۲۲- کلینی، محمدبن یعقوب، (۱۳۷۷)، **الکافی**، قم: مؤسسه انتشاراتی حضرت ولی عصر ﷺ.
- ۲۳- محدث نوری، میرزا حسین، (۱۴۰۸)، **مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل**، بیروت: مؤسسه آل‌البیت ﷺ.
- ۲۴- محمدی ری‌شهری، محمد، (۱۳۷۵)، **میزان الحکمة**، قم: دار الحدیث.
- ۲۵- مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۹۴)، **اخلاق در قرآن**، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ﷺ.
- ۲۶- مکارم شیرازی، ناصر، دیگران، (۱۳۷۴)، **تفسیر نمونه**، تهران: دار الکتب الإسلامیه.

- 28- Annas, j., Ethics and Morality, *Encyclopedia of ethic*, 1 (1991): 329-331.
- 29- Baran, B., Facebook as a Formal Instructional Environment, *British Journal of Education*, 2010: 146-149.
- 30- Bosch, T., Preez, A., Using Online Social Networking for Teaching and Learning: Facebook Use at the University of Cape. *South African Journal for Communication Theory and Research*, 2009: 200-285.
- 31- Brandstrom, Camilla., (2011), **Using the Internet in Education-Strengths and Weaknesses**, Queens University.
- 32- Gulbaharm Y., Current State of Usage of Social Media for Education: Case of Turkey, *Journal of Social Media Studies*, 1(1) 2014: 53-69.
- 33- Kietzmann, J., Hermkens, K., McCarthy, I., Silvestre, B., Social Media? Get Serious! Understanding the Functional Building Blocks of Social Media, *Business Horizon*, 54(3) 2011: 241-251.
- 34- Krämer, N., Winter, S., The Relationship of Self-Esteem, Extraversion, Self-Efficacy and Self-Presentation Within Social Networking Sites, *Journal of Media Psychology*, 20(3) 2008: 106-116.
- 35- Li, Yan., Yingju, Yan., Qiang, Deng., Robert, H., Privacy Leakage Analysis in Online Social Networks,

Research Collection School Of Information Systems,
49 (2015): 239-254.

36-Prez, T., Araiza, M., Using Facebook for Learning: A Case Study on the Perception of Students in Higher Education, *Social and Behavioral Sciences*, 2013: 3259-3267.

37-Roblyer, M., McDaniel, M., Webb, M., Herman, J., Witty, J., Findings on Facebook in Higher Education: A Comparison of College Faculty and Student Uses and Perceptions of Social Networking Sites, *The Internet and Higher Education*, 2010: 134-140.

38-Selwyn, N., Faceworking: Exploring Students' Education Related Use of Facebook, *Learning, Media and Technology*, 2009: 157-174.

39-Tadeu, P., Joana, L., Social Network in Education: A Mathematical Pilot Test. *Social and Behavioral Sciences*, 2014: 2409-2418.

40- Wang, Q., Woo, H., (2008), **New Educational Technology**, New York: Nova Science Publishers, 183-199.

41- **Webster dic**, Online, 2008.

42- Young, K., Ties, Social Networks and the Facebook Experience, *International Journal of Emerging Technologies and Society*, 2011: 20-34.